

ІЛЬНИЦЬКИЙ
Микола

ВІД УКРАЇНСЬКОЇ ХАТИ ДО НОВОЇ
УКРАЇНИ
(ПАВЛО БОГАЦЬКИЙ)*

В історії української літератури немало недомовленостей і парадоксів. Так, сьогодні загальноновизнаною є роль у літературному процесі початку ХХ століття журналу «Українська хата» (1909–1914), який утверджував ідеї європейського модернізму у поєднанні з національною духовною традицією, зокрема філософією кордоцентризму Григорія Сковороди та Памфіла Юркевича. А той, хто досліджує розвиток української літератури в умовах еміграції міжвоєнного періоду ХХ ст., не обійдеться без визнання ролі у цьому процесі журналу «Нова Україна», який виходив у Празі протягом 1922–1928 рр. Але ім'я редактора «Української хати» та одного із чільних співробітників «Нової України» Павла Богацького переважно залишається на маргінесі уваги дослідників. У всякому разі в літературознавчих енциклопедіях та довідниках його ім'я стало з'являтися тільки останнім часом. Тимчасом він брав активну участь у формуванні ідейно-естетичних засад цих часописів, гуртував навколо них коло талановитих авторів, крім цього, на його плечах лежала непомітна для читачів робота з друкарнею, листування з передплатниками, авторами та читачами.

У з'ясуванні цієї ролі особливою проблемою є брак доступних матеріалів про життя і творчість П. Богацького, що припало на драматичний період нашої історії і було сповнене крутих поворотів і небезпек. Біографічні факти доводиться вибірувати у спогадах, а твори – у малодоступних виданнях та часописах, повних комплектів яких переважно немає навіть у великих бібліотеках. Щоправда, сьогодні суттєво допомагає заповнити ці прогалини збірник «Архіви», упорядкований сином письменника і вченого Левком Богацьким і виданий у 2002 р. у м. Сідней (Австралія), куди П. Богацький перебрався з родиною після Другої світової війни. Відрадно й те, що постать цієї неординарної особистості привернула увагу письменників: у 2013 р. у видавництві «Ярославів Вал» (Київ) вийшов роман Василя Горбатюка «Слово і меч», у якому поєднані документальне і белетристичне начала. Автор – земляк П. Богацького – малює портрет свого героя на тлі подій Першої світової війни та Визвольних змагань українського народу за свою державу, що закінчилася поразкою цих змагань. Письменник характеризує Богацького як діяльну творчу натуру, що прагнула поєднати слово і меч, зосереджуючись на участі Богацького в суспільно-політичних процесах, і закінчує свою розповідь часом, коли «вже не було меча», але «ожило слово» і це «вселяло надію». Письменник зазначає, що це перша книга, отже, будемо чекати другої: надто складний і насичений подіями стелився шлях перед його героєм і надто він зрісся з ним, щоб залишити його напівдорозі. Бо ж Павлові Богацькому довелося пройти ще довгий шлях, на якому він зазнав немало ударів долі, але й багато зробив, продовживши ту благородну справу, яку розпочав у молоді роки.

Але завдання літературознавця інше, аніж романіста, хоч на документальні матеріали, які вдалося йому розшукати в різних музеях та друкованих органах і які він щедро цитує, безперечно, може посылатися й історик літератури з відповідними

посиланнями. Але для нього, історика літератури, домінантним є «слово», яке стає «мечем», вражає своєю мистецькою сутністю, а постать П. Богацького визначається і його роллю у літературному процесі епохи, в яку йому довелося жити і творити.

Народився Павло Олександрович Богацький 4 березня 1883 р. в селі Купин Кам'янець-Подільського повіту Подільської губернії (тепер – Городоцький район Хмельницької області) в родині священика (рід його походив з Чернігівщини). Спочатку навчався у типовій для того часу дяківській школі, далі була така ж традиційна для вихідців із духовного стану духовна семінарія у Кам'янці-Подільському, участь у підпільному гуртку соціал-революціонерів, видання шкільного часопису «Проба сил» – і відповідні наслідки: виключення з семінарії на п'ятому році навчання. Павло поступає в офіцерську школу в м. Вільно (тепер Вільнюс), а по закінченні в ранзі підпоручика його посилають на Далекий Схід, де тоді точилася російсько-японська війна. Але сталося так, що заки він прибув на місце служби, війна закінчилася. Якийсь час Павло прослужив у м. Ромни на Полтавщині, потім був переведений на службу до Києва, де був заарештований за участь у військових таємних організаціях «Військовий союз» та «Оборона України». Втім, через кілька місяців його звільнили. Деякий час Павло провчився у Київському політехнічному інституті, де вивчав агрономію. Але думками його заволоділа література, і в альманасі «Терновий вінок», журналах «Рідний край», «Громадський голос» з'являються перші його новели.

Але подією, яка мала значний резонанс у тогочасному літературному житті, а й значною мірою визначила шляхи його подальшого розвитку, була поява журналу «Українська хата», редактором якого став Павло Богацький. Журнал проіснував з 1909 по 1914 рік і був заборонений царською цензурою, коли почалася Перша світова війна.

Поява цього часопису на тогочасному літературному горизонті не була випадковою. Ідея його визрівала в атмосфері поступової зміни філософсько-естетичної орієнтації з появою на суспільній арені молодого покоління письменників, які заперечували позитивізм і своїми духовними вчителями вважали філософів Анрі Бергсона, Артура Шопенгауера, Фрідріха Ніцше. Журнал «Українська хата» розвивав і поглиблював той напрямок, що його започаткували часописи «Рідний край», «Бджола», «Громадський голос» і особливо «Світ». Принаймні ці видання називав сам Богацький. Але якщо львівський «Світ» задекларував свою орієнтацію на європейський модернізм (декаданс, символізм, сецесію), то «Українська хата» піднесла принципи модернізму на рівень теоретичного дискурсу. І ще. Якщо «Світ» декларував західноєвропейський вектор руху, то «Українська хата» прагнула поєднати засади європеїзму з національним підґрунтям. Назву журналу і його напрям можна потрактувати як своєрідний оксюморон. Та справа в тім, що поняття «хата» тут знак не патріархальності, а закоріненості у традицію, в елітарний етноцентризм, який переростає у модерний психоестетизм, не дарма «хатянський» модернізм здобув назву національного модернізму.

Світоглядно-естетичні засади «Української хати» послідовно обстоював його редактор. Для нього важливо було гуртувати навколо журналу соратників, які

можуть втілювати його ідеї на рівні як теоретичного дискурсу, так і творчої практики. І йому справді вдалося створити міцне ядро, про що він згодом згадував: «У свій час якийсь жартівливий критик «Української хати» писав, що «як світ стоїть на трьох китах, так і «Українська хата» на трьох підпоручиках». Цей жарт був правдою, бо дійсно основними та центральними особами в колі «хатян», як і у веденні самого журналу, були три бувші підпоручики російського війська: Микита Шаповал (псевдонім – М. Сріблянський), Андрій Товкачевський та Павло Богацький. Вони всі троє, скінчивши військові школи (перші два – Чугуївську, а останній Віленську) в чині підпоручників навесні 1906-го року роз'їхались по своїх полках, де за короткий час були приарештовані за участь у військово-революційних справах. Кожний з них відбув більшу чи меншу кару. [...] Трохи згодом приєднався до нас підпоручик Української Галицької Армії – Микола Федюшка (літ. псевдонім М. Євшан)»¹.

Щоправда, підпоручником на час створення журналу Микола Євшан ще не був, ним він став на початку Першої світової війни і в роки Визвольних змагань українського народу. Але названих тут ентузіастів і співробітників «Української хати» справді єднав войовничий дух боротьби за оновлення української літератури. Полемічністю і гостротою особливо відзначалися статті Миколи Євшана. «Хатянам» доводилося відстоювати свої принципи у дискусіях з опонентами, які гуртувалися навколо журналу «Рада», зокрема з таким виразником цих ідей, як Сергій Єфремов. Полеміка набирала часом такої безкомпромісності, що нагадувала рицарський поєдинок (у статтях Євшана і Єфремова не раз натрапляємо на терміни рицарських двобоїв).

Коли сьогодні з дистанції часу і досвіду літературознавчої науки дивитися на полеміку між «Українською хатою» і «Радою», розбіжність позицій не видається аж такою антагоністичною. Надто якщо підійти до цієї полеміки, керуючись концептами сучасних літературознавчих шкіл, приміром, тексту в тексті з арсеналу школи структуралізму. При такому підході в літературному процесі, коли трактувати літературу як текст, виділяються два основні пласти: органічний, або ж традиційний, і привнесений, або ж міграційний, що запозичував іззовні нові якості. Частина літераторів, переважно старшого віку, хоч не тільки, обстоювала домінуючу першого із цих пластів (група журналу «Рада»), інша наголошувала на другому, не заперечуючи, однак, важливості традиції, але не вважаючи її чимсь незмінним і невіддатливим впливом ззовні (група журналу «Українська хата»).

Згодом ці два струмені почали взаємодіяти між собою, переплітатися один з одним, впливати один на одного, творячи високий модернізм 1920-х років. Та й найнепоступливіші захисники полярних естетичних позицій Сергій Єфремов і Микола Євшан у глибинній своїй основі доповнюють один одного національною позицією. Обидва й загинули як патріоти України: Микола Євшан як вояк Української Галицької Армії, Сергій Єфремов – у сталінських концтаборах.

¹ Архіви [Павла Богацького] / Зібрав Левко Богацький. – Сідней, 2003. – С. 237–238.

Але це сталося пізніше. А поки що Микита Сріблянський обґрунтовує положення про літературний процес, у центрі якого – індивідуальність митця, Микола Євшан формулює положення про відношення літератури до дійсності як до людської психології, Андрій Товкачевський розробляє соціологічні основи мистецтва в аспекті формування національної самосвідомості. Якщо ці «три кити» розробляли концептуальні підвалини «хатянського» дискурсу, то Павло Богацький був обсерватором політичних процесів, писав театральні літературні рецензії та театральні огляди. Для останніх запровадив навіть постійну рубрику «Театральні замітки», під якою публікує свої нотатки під псевдонімом Я. Стоколос. Воює проти засилля шаблону, мішанини стилів, за природність жесту і тону. Обстоює засади «хатянської» естетики, зокрема розуміння самотності як аристократизму душі людини – обранця Бога. Так, у рецензії на поетичну збірку Микити Сріблянського «Самотність» стверджує, що самотність у поета – «це філософія людини, яка покінчила рахунки з товпою і огордо замкнулась в високості душі, щоб там знайти найбільшу втіху і щастя»². Подібними настроями пройняті багато новел самого П. Богацького, опублікованих в «Українській хаті». Вони вписуються у загальну програму раннього українського модернізму, зокрема співзвучні з «Маніфестом» Миколи Вороного, який закликав письменників писати твори, в яких «було б хоч трохи філософії, де хоч клаптик яснів би того далекого блакитного неба, що манить нас своєю недосяжною красою, своєю незглибною таємничістю», бо «спокою треба, відпочинку для стражденної, зневіреної душі інтелігента»³, чи Остапа Луцького, який у статті «Молода муза» закликав шукати спокою для «вразливого людського серця [...] в облаках містичного неба»⁴. А В. Погребенник стверджував, що «Богацький був прихильником модерних напрямів в українській літературі і поділяв у цьому сенсі погляди Миколи Євшана»⁵.

Під таким кутом зору варто розглядати і тогочасні новели письменника. У них немає гострих соціальних конфліктів, основна увага зосереджена на дослідженні психологічного стану персонажів у певній ситуації переважно любовних стосунків молодих людей: чи то туга за щастям, яке, здавалося, було так близько, але виявилось безповоротно втраченим («Рожеві квіти»), чи то страждання від почуттів до дружини свого товариша, що стає для нього «сонечком, яке світить і гріє, але здалеку» («Сонечко»), чи то болю від кохання, що викликає «отруту смерті в душі» («В обіймах минулого»), нарешті, ревнощів, що довели до вбивства кохану, після чого вбивця почуває себе Адамом, вигнаним з раю і пестить волосся мертвої («Тільки правду дай!..»). Акцентування на психологічності підкреслене навіть жанрово: автор називає свої тексти психонovelами, психологічними арабесками тощо. Меланхолійністю, настроєвою нюансованістю, мотивами «космічної туги» вони перегукуються зі зразками малої прози інших тодішніх прозаїків модерністської орієнтації. Приміром, опис психологічного стану героя «Етюду»:

² Українська хата. – 1911. – Чис. 6. – С. 56.

³ Літературно-науковий вістник. – 1901. – Т. 29. – С. 120.

⁴ Діло – 1907. – 15 листоп.

⁵ Цит. за: Архіви... – С. 180.

«Вона грає не на клавiшах піанiно, а на струнах своєї душі і через те такі скорбні звуки тої гри, через те боляче лягають вони на серце і пекуча безкрайня туга пливе сльозами з очей, глибоким зітханням з грудей і смертельною втомою з цілого тіла». В цьому описі відчуваємо явний перегук з деякими новелами Михайла Яцкова («Чорні крила», «В царстві сатани» та ін.).

Згодом, у вирi воєнних подій, Павлові Богацькому все ж удалося видати збірку «Камелії» (Київ, 1918) із новел, написаних у «хатянський» період творчості. Хоча на той час мова художньої прози (поезії теж) суттєво змінилася і письменники із «сонячних левад забуття спустилися на грiшну землю, покоління, позначене печаттю «Молодої музи» та «Української хати» мало право закріпити своє місце в історії української літератури. Микита Шаповал у передмові до збірки «Камелії» відзначив саме поколіннєвий принцип збірки П. Богацького, а передмову назвав «Огнепоклонники». Він трактує П. Богацького як одного з представників цього покоління, що намагалося виразити в своїй творчості дух нового часу, поєднання національної ідеї з новими мистецькими формами. «Невситима жадоба руху, перейнятість стихією національного відродження характеризує цього представника ворохобного українського покоління, що внесло в українське життя рух, волю, стремління і непохитність в домаганні своєї основної мети – визволення України з ярма неволі»⁶. Критик бачить і недоліки новел П. Богацького, зокрема слабку літературну техніку та брак інтелектуальності в спостереженнях і узагальненнях, але наголошує на іншому: «Те, що ми маємо, уявляє один відкритий кутик цього покоління, що вже не описує «заскубаних стріх» і «бiдолашних пригод мужика», а спиняється біля проблем свого «я» і гуртового героїзму для будуччини. [...] Писання П. Богацького – частина того ірреального життя нашого, що двигает життєвими масами і в цьому їх інтерес і признання»⁷.

Обставини, які склалися на той час, коли писалася цитована передмова, не сприяли здійсненню надій цього покоління. Але воно свою місію виконало. Журнал «Українська хата» під редакторською орудою Павла Богацького – теж. Часопис згуртував навколо себе ціле гроно письменників, які визначала як рівень тогочасних художніх досягнень (Леся Українка, Володимир Винниченко, Микола Вороний, Гнат Хоткевич, Олександр Олесь), так і перспективи подальшого його розвитку (Павло Тичина, Максим Рильський, Галина Журба, Христя Алчевська, зустрічаємо тут навіть ім'я Михайла Семенка). Журнал охоче надавав сторінки для творів західноукраїнських письменників-модерністів Петра Карманського, Богдана Лепкого, Василя Пачовського, Михайла Яцкова та ін.

Для того, щоб часопис тримав високу планку, багато часу доводилося витратити на передплатні турботи, бо передплатників було небагато, не всі сприймали естетичні засади «Української хати», траплялися випадки повернення деяких чисел до редакції з обуренням. Що ж, це було природно для періоду естетичної переорієнтації, зіткнення поглядів, яке було спонтанним, а не накиненою згори доктриною, як це сталося згодом, за комуністичного режиму. І не

⁶ Цит за: Горбатюк В. Слово і меч / Василь Горбатюк. – Київ : Ярославів Вал, 2013. – С. 34.

⁷ Там само. – С. 327.

останнє, а може, одне з перших – листування з авторами. Так, у листі до М. Яцкова від 3 грудня 1912 р. П. Богацький писав: «За цей недовгий час я полюбив свої пута, я звик ходити в цім ярмі і чомусь маю непоборну тенденцію зтягти до компанії можливо більше людей. Хто брикається, з тим я також борюсь енергійно – певне Євшан жалівся вам за се. Я хочу, щоби стало законом для всіх нас, сучасної (української) інтелігенції ходити в якимсь ярмі для того тільки, щоби там досягти щось краще, свою мрію, свою мету...»⁸. Редактор мусив дбати, щоб у журналі «світилися» першорядні імена, тому писав листи, запрошував до співробітництва, нагадував про обіцянки тощо.

Я так довго зупиняюся на «Українській хаті», усвідомлюючи, що порушив пропорції, щоб підкреслити його роль в українському літературному процесі початку ХХ ст., позначеному новаторськими пошуками в літературі та встановленням тісних зв'язків між східно- та західноукраїнською гілкою спільного попри державні кордони українського літературного процесу. А обличчя «Української хати» – це обличчя передусім його редактора Павла Богацького та його найближчих соратників і співробітників Микити Сріблянського, Миколи Євшана, Андрія Товкачевського та великої авторської когорти.

Але почалася Перша світова війна, і журнал «Українська хата» в числі перших українських видань був заборонений царською владою, а його редактор висланий у Наримський край. Він розповість про цей період свого творчого життя у спогадах «З пережитого» уже з відстані років, бо рукопис зі свіжими враженнями «Віа долороса» загубився по дорозі до журналу «Літературно-науковий вістник».

У 1917 р. після лютневої революції у Росії П. Богацький повертається до Києва і відразу включається у політичне і культурно-мистецьке життя. У квітні цього ж року на Першому Українському Конгресі його обирають секретарем, а потім призначають начальником народної міліції м. Києва і Київського повіту. Працюючи на цих посадах у дуже складних умовах, він не припиняє і літературної діяльності: виступає на сторінках періодичних видань «Книгарь», «Україна», «Шляхи» зі статтями, науковими розвідками, рецензіями на нові книги.

За Гетьманату в 1918 р. П. Богацького арештовують німці, яких покликав в Україну для боротьби з більшовиками гетьман Павло Скоропадський, і він перебуває в ув'язненні до листопада наступного року. А за Директорії виходить із в'язниці і стає столичним отаманом Коша Республіки, бере участь у діях Корпусу Січових Стрільців, з якими відступає до Кам'янця-Подільського, коли Директорія була змушена залишити Київ.

Участь Павла Богацького у подіях складного драматичного періоду боротьби українського народу за державну незалежність, яку тоді не вдалося здобути через підступи близьких і далеких сусідів, а також постійні чвари і непорозуміння у національному середовищі, відобразив Василь Горбатюк у романі «Слово і меч». Епізоди цього роману виразно перегукуються з подіями сучасності, переконливо засвідчуючи й те, що слово і меч були разом протягом усієї української історії, починаючи від часів «Слова о полку Ігоревім» до Майдану 2013-2014 рр.

⁸ Там само. – С. 208.

У 1920 р. П. Богацький разом з українським військом, яке змушене було скласти зброю, переходить кордон і поселяється у Варшаві як емігрант. Для проживання мусить займатися фізичною працею, та все ж знаходить час і для творчості, співпрацює у журналі «Українська трибуна». Через два роки на запрошення Українського комітету переїздить до Праги, де стає головою Українського видавничого фонду та секретарем Українського соціологічного інституту, в якому очолює Кабінет шевченкознавства.

У діяльності П. Богацького в цей період особливо важливе місце займає співредакторство у журналі «Нова Україна (Прага, 1922–1928)» разом із давнім соратником і співпрацівником в «Українській хаті» М. Сріблянським (Шаповалом). «Нову Україну» в певному плані можна вважати продовженням у нових умовах «Української хати». Але нові умови диктували і нову стратегію. Якщо «Українська хата» обстоювала орієнтацію на модернізм з «національним обличчям», то «Нова Україна» прагнула об'єднувати представників різних ідеологічних орієнтацій, позиціонуючи себе як «орган української демократії, передусім соціалістичної». І справді, часопис віддзеркалював широкий спектр політичних поглядів і суспільних настроїв. У ньому публікувалися твори еміграційних письменників як старшого покоління – колишніх авторів «Української хати» Володимира Винниченка, Олександра Олеся, Володимира Самійленка, так і молодшого, чия активна літературна діяльність розпочалася уже в умовах еміграції – Юрія Дарагана, Євгена Маланюка, Оксани Лятуринської, Олекси Стефановича. Представники «вістниківської квадриги» сусідували тут з учасниками гурту лівої орієнтації «Жовтневе коло» (Антін Павлюк, Василь Хмелюк, Степан Масляк). Були репрезентовані в журналі й імена західноукраїнських авторів (Ольга Кобилянська, Марко Черемшина) і навіть молоді письменники з того боку Збруча Григорій Косинка, Тодось Осьмачка, Валер'ян Підмогильний, що породило звинувачення в «українському буржуазному націоналізмі», антирадянській діяльності і призвело до репресій.

Не облишив літературної творчості і сам Павло Олександрович. Його повість «Під баштою зі слонової кості», що друкувалася у кількох номерах «Нової України», передає настрої української інтелігенції, яка опинилася в умовах еміграції, почуття розчарування і зневіри та пошуки ґрунту для подальшого життя, пристосування до нових обставин, бо «башта зі слонової кості» власного суб'єктивного світу не є виходом із становища.

Важливе місце в «Новій Україні» займали історичні, мистецтвознавчі та літературознавчі публікації Дмитра Антоновича, Софії Русової, Леоніда Білецького та ін. Так, Л. Білецький у статті «Умови літературної праці в Україні (1917–1926)» пише про перешкоди, які заважають нормальному розвитку літератури внаслідок того, що комуністична влада «українське навіть артистично поетичне слово поставила в такі цензурні умови, в яких воно не було навіть під час царського довоєнного режиму. Система безвиглядного централізму в керуванні навіть культурними справами та система «удержавлення» всієї видавничої справи була й є найбільшою перешкодою до того, щоби який-небудь твір, написаний в некомуністичному тоні на адресу сучасного режиму в Україні, міг бути

надрукований»⁹. При цьому варто зауважити, що стаття стосувалася літературного процесу в Україні 1920-х років, періоду «національного відродження», а що вже казати про «умови літературної праці» наступного десятиліття, коли це відродження було розстріляне.

Обставини еміграції спонукали П. Богацького глибше прочитати сторінки історії, що стосувалися міжслов'янських стосунків XIX століття. Це засвідчує його відгук на книгу І. Брика «Українсько-руський архів» (Львів, 1921). Розглядаючи ідею всеслов'янського єднання від початку її виникнення, рецензент зазначає, що «хоча все позитивне і дало добрий врожай і могло би тішити піонерів національного відродження, але все негативне розвинулось до таких розмірів, що губило і губить високу ідею, якій посвятили себе фанатичні адепти її і Батьки Слов'янщини – Колар з Шафариком, і «Трійця» галицького відродження, і «братчики» на чолі з огненним пророком – Т. Г. Шевченком. І може виникнути питання: чи не належить ідея слов'янського єднання до тих, за яку згорів поет Міцкевич – до ідей месіянізму того чи іншого народу, які є діаметрально протилежними ідеям єднання. Очевидно, правду треба шукати десь поміж ними... Де саме – підкажуть наші дні»¹⁰. «Наші дні», тобто тодішня ситуація, не підказали їй десятиліття та століття, що доходять до нашого часу. Написане свідчить про глибокий аналітичний розум автора, історизм його мислення.

Не послаблювався інтерес П. Богацького й до проблем естетичного характеру. Інтерес викликає, зокрема, його розвідка «Сучасний стан світового мистецтва», що друкувалася у кількох номерах «Нової України». В ній подано стислий огляд літературних стилів кінця XIX – середини XX століть, їх філософське підґрунтя та риси поетики. Хоча автор не формулює власної концепції зміни стилів та прихильності або неприйняття котрогось із них, він дошукується мотивації стильової динаміки та окреслює ознаки основних відгалужень модернізму та авангардизму. Дослідник стверджує, що «найхарактернішою рисою мистецьких шукань є зникнення предмета. Можна знайти частину його, але не можна знайти його в цілості, його сукупність, стале існування в мистецтві»¹¹. Це, на його думку, є виявом руїни після Першої світової війни. Але він переконаний, що «ніяке мистецтво не може згодитися з тим, щоб бути образом руїни. Деструкція мусить перейти в конструкцію, в синтез»¹². Це твердження перегукується з думкою Юрія Лавріненка, висловленою уже в повосенний період теж в умовах еміграції, з приводу українського модернізму а саме, що футуризм заперечив те, що вже вмерло, але нічого нового не створив, здійснив деструкцію, не дійшовши до основного – конструкції. Натомість українські модерністи Павло Тичина, Микола Бажан, Юрій Яновський зробили це,

⁹ Нова Україна. – 1927. – С. 67.

¹⁰ Богацький П. Матеріали до історії українських взаємин в першій половині XIX ст. / Павло Богацький // Нова Україна. – 1922. – Ч. 7. – С. 35.

¹¹ Нова Україна. – 1923. – Т. 11. – С. 124.

¹² Там само.

створивши необароко, в якому поєднані риси українського бароко з рисами поезики ХХ ст.¹³.

Та чи не найвагомішу частину творчого доробку П. Богацького періоду еміграції становлять його шевченкознавчі розвідки. На жаль, значна частина їх була втрачена в роки Другої Світової війни, зокрема велика праця «Історія критичного видання творів Т. Шевченка», лише частина якої – «Кобзар» Шевченка за сто років. 1840–1940» – вийшла в «Українській книзі» окремим відбитком у 1942 р.

Досліджувати творчість Т. Шевченка почав ще з молодих років і ця праця тривала протягом усього життя, про що свідчить хоча б такий короткий перелік публікацій: «Проект пам'ятника Т. Шевченку в Києві» («Українська хата». – 1911. – № 5); «Т. Г Шевченко і кн. Респіна («Книгарь». – 1917. – № 2); «Академічне видання творів Тараса Шевченка» («Студентський вісник» [Прага]. – 1927. – Чис. 34); «Фальсифікатори Шевченка» («Сьогочасне і минуле». – 1939. – 1939. – Чис. 3/4); «Трагедія самотньої душі» («Вільна думка» [Сідней]. – 1950. – Чис. 17–21); «Проблеми критичного видання поетичних творів Тараса Шевченка» («Вільна думка» [Сідней]. – 1958. – Чис. 10-14).

У шевченкознавчих працях П. Богацького виділяються дві основні проблеми: науково-критичного видання творів поета та фальсифікації його текстів. Стосовно першого дослідник упевнений, що «без науково-критичного видання «Кобзаря» неможлива жадна наукова праця над ним. А знову таке видання неможливе без ясно й детально окреслених наукових засад, які необхідно треба додержувати, щоби нарешті мати «Кобзар» Тараса Шевченка, а не редактора його»¹⁴. Богацький стверджував, що пореволюційні видання Шевченка були переважно передруками з Василя Доманицького, який мав можливість звіряти тексти творів з рукописами. Найцікавішим серед таких видань дослідник вважав «Повне видання творів Тараса Шевченка» Якова Оренштайна (Київ–Ляйпціг, 1918-1919) за редакцією Богдана Лепкого, який не у всьому йшов за Доманицьким, а насмілювався основними ставити не ті варіанти, що його попередник, обґрунтовуючи при цьому свою позицію. Але ця позитивна риса оберталася недоліком, бо «редактор не подає відразу, на чім опер свій текст, відмінний від інших видань, і треба заглядати аж до 3-го тому, де подані варіанти й доповнення й самому досліджувати редакторську лабораторію, – це трохи незручно»¹⁵. Однак якщо Б. Лепкий обирав за основний той або інший варіант тексту, керуючись власним естетичним смаком, то згодом, при комуністичному режимі почалася тотальна цілеспрямована фальсифікація творчості великого поета – як у виданні його творів, так і в їх інтерпретації. «У цій саламасі «наукової критики» новітніх «шевченкознавців», – пише П. Богацький, – є всього предостатком: незнання, натягання, анахронізмів, самопевности та ще

¹³ Лавріненко Ю. До поєднання модернізму і традицій в необароко / Юрій Лавріненко // Слово. – Нью-Йорк, 1968. – Зб. 3. – С. 499.

¹⁴ Богацький П. До історії критичного видання «Кобзаря» Т. Шевченка // Стара Україна. – Львів, 1925. – Чис. 3/4. – С. 70.

¹⁵ Там само. – С. 73.

більше дурноти та нахабства, яке певне що чим бруталніше, тим краще»¹⁶. Водночас дослідник відзначає і досягнення шевченкознавців, називаючи помітні шевченкознавчі публікації як на батьківщині, так і в еміграції за критерієм науковості. Він називає імена Д. Багалія, А. Річицького, В. Залозецького, Ол. Дорошенка, С. Балея, А. Ніковського, В. Щурата, С. Єфремова, М. Мочульського, П. Зайцева...

Діяльність П. Богацького празького періоду була гідно оцінена: він був обраний доктором *honoris causa* з соціології, Дійсним членом Українського історично-філологічного Товариства у Празі, Дійсним членом Наукового товариства імені Шевченка у Львові.

У 1940 р. Павло Олександрович перебирається до Німеччини і працює у часописі «Український вісник» в Берліні (1943–1945), а в повоєнні роки (період ДіПі у гімназії та учительській семінарії у таборі Мітельвальд в Баварії (1945–1949)) – викладачем української літератури. 1950 рік – переїзд до Австралії. Родина оселяється у м. Тіроулі поблизу Сіднея. Перші роки були особливо важкими: фізична праця немолодої вже людини на сталеварні забирала всі сили. Але й тут наукова та літературна праця не припинялася: співпраця з Науковим товариством імені Шевченка в Австралії, газетою «Нова думка». Помер Павло Богацький 22 грудня 1962 р., похований у м. Тіроулі.

Дослідження життя і творчості Павла Богацького ускладнюється тим, що його твори публікувалися у не завжди доступних для нас виданнях, деякі були загублені, а деякі збереглися тільки у фрагментах. Але й те, що збереглося, засвідчує поєднання у його особі письменника, літературного критика, редактора, організатора літературного процесу та громадського діяча. Як прозаїк він реалізував себе психологічними новелами, зібраними у збірках «Камелії» (Київ, 1918) та «На шляху до освіти» (Берлін, 1941), повістю «Під баштою зі слонової кості» (Прага – Берлін, 1923), як літературознавець – низкою розвідок про Івана Котляревського, Григорія Квітку-Основ'яненка, Володимира Самійленка, Грицька Чупринку, розвідками «Сьогочасні літературні прямування», «Сучасний стан світового мистецтва», але найбільше уваги присвятив студіям про життя і творчість Тараса Шевченка.

Протягом багатьох років Павло Богацький наполегливо працював над «Малою літературною енциклопедією», яка була видана у Сіднеї у 2002 р., уже після смерті її автора і в 2013 р. перевидана в Дрогобичі у видавництві «Коло». Це була не перша спроба авторської енциклопедії в українській науці. Відома «Мала українська енциклопедія» Євгена Онацького у 16 томах (Буенос Аїрес, 1957–1967), над енциклопедією української літератури під назвою «Азбуковник» працював журналіст і літературознавець Богдан Романенчук, два томи незавершеної праці якого (Філадельфія, 1969, 1979) охоплюють літери А – Г. Цю практику в сучасній Україні продовжив літературознавець Юрій Ковалів двотомною «Літературознавчою енциклопедією» (Київ, 2007). «Мала літературна енциклопедія»

¹⁶ Богацький П. Фальсифікатори Шевченка. Сьогочасне й минуле / Павло Богацький // Вісник українознавства. – Львів, 1939. – Чис. 3/4. – С. 57.

П. Богацького є по суті літературознавчим словником, який міг служити підручником чи посібником для українських гімназій чи коледжів. Подібні довідники писали С. Гординський, В. Державин, І. Безпечний та, певно, й інші автори. Попри стислість викладу «Мала літературна енциклопедія» П. Богацького містить значно більше гасел, аніж тодішні радянські довідники подібного типу, приміром, «Словник літературознавчих термінів» В. Лесина та О. Пулинця (Київ, 1965), а також значно більше число термінів та ширше коло імен, оскільки для нього над жодним з них не тяжіло табу.

Життєва і творча доля Павла Богацького подібна до долі багатьох його сучасників, що змушені були покинути батьківщину і проживати під чужим небом, працювали для неї, для збагачення її культури. Щоправда, він опинився мовби в тіні своїх видатних соратників, таких, як М. Сріблянський, М. Євпан чи Грицько Чупринка. Він був, на відміну від ліричного героя Чупринки, не Лицар-сам, а працівник у гурті однодумців. Але він має вийти з їх тіні, бо у плині часу не повинно загубитися жодне ім'я, якщо з ним пов'язана праця, що зберігає свою вартість для наступних поколінь.

*Примітка. У повному варіанті статтю надруковано вперше.